

Hovedbygningen til Hejslet 1934

SPEJLET *ET TILBAGEBLIK*

Østervrå Lokalhistoriske Forening

Herskab og tjenestefolk på en lille herregård

Af Axel Thrane

Følgende beskrivelse vil udelukkende være fra mit hjem, som mine forældre overtog 10 dage efter min fødsel, altså i 1892. Hovedgården "Hejselt" ligger i Torslev sogn, Sæby Jurisdiktion pr. Dybvad station. Oplysninger om gården de sidste tyve år af forrige århundrede har jeg fra min mor (min far døde allerede i 1895) og ældre pårørende op til første Verdenskrigs udbrud.

For at kunne forstå den flid og sparsommelighed, som mine forældre udviste, er det nødvendigt med en kort karakteristik af dem. Som unge og forlovede var de uden midler. Min far var snild til al slags arbejde, både som tømrer og murer. Min mor lovede at vente 3 år, medens far rejste til Amerika. Ventetiden strakte sig til 5 år, men da han kom hjem med 7.000 dollars, var han efter danske forhold en velhavende mand.

Min mor var i disse år husjomfru og mejerske på større gårde. Der var meget dårlige tider dengang. Efter at far havde startet et bageri og en vognmandsforretning i Sindal, købte han en ejendom med mølleri, men alt dette blev realiseret i 1892, da han overtog Hejselt, som da var en meget forsømt gård. Min far var en streng, men en god arbejdsgiver efter datidens forhold, og ikke mindre end 5 af hans medhjælpere flyttede med.

Der var på Hejselt to forskellige slags husmænd. Nogle havde lidt jord til ejendommen og holdt en ko eller to køer samt nogle svin og høns. De skulle arbejde visse dage på gården uden betaling, men var næsten tvungen til at komme oftere, da de manglede korn og ligeledes måtte betale for at slå hø på alle grøftekanter. Andre var faste husmænd, som mødte hver dag. Fælles for dem var, at de hver fik 10.000 tørv årligt; de lånte gårdens heste om søndagene for at køre tørvene hjem. Der var tre faste husmænd til gården, hvoraf de to selv ejede jord. Husene lå alle i udkanten af markerne. Der var kun tale om løse daglejere i høstens tid, og det var for det meste »bisser«, der ikke var til at holde på, så snart de fik penge.

Husmændene mødte en halv time før udrykning for at spise, om sommeren kl. 6 og om vinteren kl. 7. Spisningen foregik i borgestuen sammen med gårdens staldkarl og de øvrige 5 til 6 faste karle. Forvalteren gav ordre i hestestalden, og alt markarbejde gik forud. Var det dårligt vejr, blev der tærsket dels med plejle eller med maskine med hesteomgang. Der måtte altid være rigeligt med plejltærsket halm (tag), da alle udhusene var stråttækkede. Ved maskintærskning skulle der stort mandskab til, da maskinen selvfølgelig var faststående, så at kornet måtte bringes hen til den, og al den løse halm bæres bort i reb. Forkarlen lagde altid i maskinen; denne mand var en autoritet på sit område. Han var en ældre ungkarl på ca. 30 år. Ham skulle de alle lystre, og han holdt orden såvel ude som inde ved bordet. Hvis ikke de andre fulgte skik og brug eller var næsvise, kendte han kun een måde, nemlig at slå. Den yngste af karlene kørte altid hesten for omgangen. Uden hensyn til vind og vejr sad han på et bord ovenover »rosværket«, og havde han ikke holdt hestene jævnt i gang, fik han prygl om aftenen. Udover dette mandskab var der en røgter, som sammen med kone og børn passede besætningen. Han var den eneste gifte, som boede på gården. Først senere gik man over til at holde gift fodermester; denne sidste stod for slagting af kreaturer og kalve, men ikke svin.

Foruden husjomfru var der stuepige, kokke- og bryggeripige, og ofte en yngre hjælpepige. I tiden da der var røgter, forestod husjomfruen malkningen, og hver ko blev eftermalket, hvortil man benyttede et pottemål. Hun veg ikke fra spandene, før de var låset inde i kælderen. Bryggeripigen og hjælpepigens hjalp med malkningen; disse fik yderligere støtte af to af husmandskonerne. Disse sidste fik betaling pr. ko — vistnok 5 øre ved århundredskiftet. Man skiftedes til at malke de forskellige køer, fordi man mente, køerne derved blev bedre malket. Mælken var under kontrol, da den ellers blev stjålet; men set fra anden side var husmændene nødt til at tage selv for overhovedet at kunne leve. Den yngste pige passede høns og andet fjerkræ. I modsætning til de mindre gårde havde pigerne ingen markarbejde på herregårdene, men der var også nok at tage vare på inde, såsom brygning, bagning og behandling af uld.

af husmoderen, især når gæren skulle tilsættes i de store kar. Karrene blev altid holdt meget rene, men til trods derfor blev øllet ikke altid godt. De første dage havde det i reglen en fersk og mat smag, således var det så nogenlunde i to uger; men de sidste fjorten dage var det som oftest pivesurt, men blev dog alligevel altid drukket med synlig velbehag. Det hændte, at det blev så surt, at een af karlene listede ned i kælderen og åbnede hanerne, så det hele løb ud, og der måtte hurtigst muligt brygges igen.

Bagningen foregik i en af sidefløjene, hvor der også var snedkerstue og værelse til forvalteren. I skoven lå der altid udhugstbunker af fyr, og med dette materiale blev der fyret. I et stort aflangt kar blev dejen »kneget« ofte af 2—3 kvinder, hvoraf den ene altid stod for det. Det var altid en ældre kone, i reglen fra et af de nærliggende huse. Fra tidlig morgen begyndte fyringen, og når det så skønnedes nok, blev ovnen rensed, fejjet og vasket over med en våd klud, efter at temperaturen var taget, derefter sattes de formede brød ind, og nu var ovnen under stadig opsyn, da brødene som regel ikke blev bagt lige godt over det hele. Brødene var på ca. 12 pund, og i reglen blev der bagt for 6 uger ad gangen. Nybagt brød var godt, men altid med en hård

skorpe, senere hen var det ofte nødvendigt at vaske brødene og tørre dem, da de ellers ville mugne og muldne de sidste par uger, selv om de altid blev opbevaret på et køligt og tørt sted, for at intet skulle gå til spilde. Af brødene blev den hårde skorpe altid brugt til øllebrød, som var en stadig middagsret hver lørdag, og da var eftermaden altid sild. Disse sild blev taget direkte op af salttønden og serveret — een til hver mand. Selv om der var kartofler og sovs, var det i reglen kun husmændene, der spiste dem eller tog dem med hjem. De andre karle var misfornøjede med disse ikke rengjorte sild og lavede tit sjov med dem. Jeg husker engang, at alle sildene var sat i en lang række på det lange bord med fire tændstikker som ben under hver. Dette forandrede dog ikke lørdagsmiddagene.

Der var mange får på gården, og to gange om året blev de klippet, efter at de var vasket i store kar og havde fået lov at tørre. Det var altid husmændenes koner, der foretog klipningen med en solid mand til hjælp, hvis opgave bestod i at binde fårene og overvåge, at der ikke gik svind i ulden. Betalingen var ikke stor. Det kunne ske, at de stak lidt uld til side. Uldens bearbejdning skete i vinterhalvåret. I et særligt kammer sad pigerne og ofte en husmandskone, de kartede og spandt; dette foregik som regel om eftermiddagen, kun sjældent om aftenen.

Aftenen var mere forbeholdt stopning og lapning, og da var det sjældent, at pigerne deltog. Derimod var husjomfruen og lærerinden altid beskæftiget med noget, dog oftest deres eget sytøj.

Arbejdstiden var delt i sommer- og vintertid. Sommertiden var fra 1. april til 1. oktober; i denne tid blev der normalt ikke fyret i kakkelovnen, uanset hvorledes vejret var. Staldkarlen var første mand oppe og kaldte på det øvrige mandskab. Malkepigerne kaldte fodermesteren på, og de øvrige piger var det husjomfruens pligt at få op. Om vinteren blev der først forrettet staldtjeneste, og bagefter spist. Morgenmålet var skummet varm mælk i store lurfade med rugbrødstæringer i og dertil 2 skiver smurt rugbrød med ost og andet pålæg, ofte kalveost. Der var mellemmader til formiddagen, da der var hvil en halv time. Kl. 12 var der middag («øhne»); denne var i reglen dagsbestemt. I store lurfade, hvoraf 4 kunne søbe sammen, var der altid rigelig af suppe, vælling eller grød. Derimod var der altid portionsvis af eftermaden, som madmoderen eller jomfruen stod for.

Der holdtes i reglen 1 1/2 times middag, hvor alle sov middagssøvn på nær køkkenpigerne, som havde fri til kl. 3. Igen var der hvilepause på en halv time midt på eftermiddagen, og medens hestene åd af muleposen, spiste karlene de til middag udleverede 2 skiver brød.

Der var aften kl. 8, men var der noget vigtigt arbejde, fortsattes der ofte en time. I hø- eller kornhøst blev man ved så længe, man kunne se, og ofte ved hjælp af petroleumslampen. Til aftensmåltidet («natter») stod den på skummet mælk, dog ofte med kold grød til fra middagen, dertil 2 skiver smurt rugbrød, og ønskede karlene mere, var brødet uden margarine.

Husmændene gik i reglen straks hjem efter måltidet for at hvile efter den lange dag. Karlene blev siddende for at vente på, at pigerne skulle blive færdige i køkkenet og derefter komme ned i borgestuen. Så blev der ofte livligt dernede, og hyl og skrig hørtes ofte blandet med et eller andet musikinstrument. På stengulvet blev der danset, ofte med bare ben eller på strømpesokker. Kortspillet blev også dyrket og var vistnok mest »fedtmule«. Når den store petroleumslampe brændte ud, som hang over bordet, var det slut med denne lystighed, da denne væske var rationeret og ikke kunne fås uden husjomfruens nøgler.

Man gik til ro; pigerne havde deres værelser ovenpå den ene ende af hovedbygningen, 2 senge i hvert værelse. Det var selvfølgelig halmsenge med grov undermadras, lagener og en tung fjerdyne, men ingen hovedpuder. Således havde karlene det også; disse skulle over gården og igennem hele hestestalden for at komme til deres store kammer. I dette rum med stengulv stod der til stadighed 8—9 enkeltmandssenge. Ved gårdens brand i 1902 blev der dog forandring.

Som allerede nævnt opholdt tjenestefolkene sig i borgestuen om aftenen, idet det var det eneste sted, der var varme om vinteren; dog skiftedes pigerne til at hjælpe med huslige sysler om aftenen, vistnok et par timer. Foruden stopning, også af sække, var der rulning, strygning og støbning af lys. Ved de sidste ting var husmoderen eller husjomfruen til stede, Rulningen foregik med de gamle vipperuller, en kasse hvori der var en masse kampesten. Den betjentes af 3 kvinder, een i hver ende af kassen, og een til at lægge på stokken. Strygningen var med boltejern, som holdtes varme i komfurilden. Lysestøbningen foregik i kælderens. I en høj, smal tønde var der lunken talg, hvor tanerne af bomuldsgarn kastet over en pind blev dypet adskillige gange, indtil de havde en tykkelse som en finger.

Til trods for den lange arbejdsdag, var der meget lidt frihed. Udover de almindelige helligdage fik ingen fri, uden det var til større familieanliggender; det var vanskeligt at komme langt, da man kun kom frem til fods. Ved overarbejde eller ved på anden måde at have udvist flid kunne karle og piger dog få en enkelt dag fri, for at tage til byen for at gøre indkøb. Et årligt markedsbesøg blev heller ikke nægtet, og det var som regel til Hjallerup eller Brønderslev. Turen foregik til fods, men som oftest fik de kørende med bønderne. Da de store dyrskuer begyndte, blev det for de store gårde en fast regel at tjenestefolkene blev kørt til byen, dog altid med en solid kusk, da stemningen på hjemturen ofte kunne være høj.

Om søndagene gik karle og piger ofte hen til husmændene og hjalp til med et eller andet, det var dog en ufravigelig pligt først at spørge om lov; ingen måtte forlade gården uden lov; hvis det skete, kom det ind under almindelig hustugt.

Der var så at sige ingen omgang med nabogårdenes Tjenestefolk. I Hejselt skov var der lagt dansegulv, og der blev holdt adskillige sommerfester, som i reglen altid endte med slagsmål. Sognefogeden blev hentet, og undertiden måtte nogle køres til Sæby arrest. Sommerfesterne blev derfor nedlagt af samme grund.

Hvis der kom fremmede karle til gårdens høstgilde, blev der ofte slagsmål. Brændevinen kostede 28 øre pr. pot, og når den flød i rigelig grad, kunne den nok få til eksempel gammelt nag til at blusse op, hvad tit hændte, eller også var der kamp om pigerne.

Under arbejdsdagen har jeg nævnt karle- og pigeværelserne på Hejselt; disse forhold eksisterede ikke på alle gårde; på mange større gårde var hver seng til to karle eller piger, på andre gårde var rummene så små, at der var etagesenge; men det var dog ikke almindeligt. Udover det nævnte udstyr af sengene kan nævnes, at linnedet blev udskiftet hver 6. ugedag og rent håndklæde hver 14. dag; dette ændredes dog senere til mere rene forhold.

Med hensyn til at sove ude eller i høet, så var det kun løsarbejderne, der gjorde dette; de var ofte ældre karle, som kom for at søge arbejde i en travl tid. Som regel havde de utøj på sig og blev forment adgang til sengene.

Husbond og madmoder var navne, der blev benyttet i daglig omtaleform; dog skete det, at førstnævnte blev omtalt som »Ham si'el« eller også »Maj«. Der var på de lidt større gårde og herregården et føleligt skel mellem parterne. Det følte i det daglige, og ville tjenestefolkene opnå en gunst, måtte der tit både høflighed og ydmyghed til. Kun på de mindre og lidt større gårde spiste tjenestefolkene med husbonden, men på de helt store gårde fandt dette ikke sted. I borgestuen sad forkarlen for enden af bordet, og før han begyndte, vovede ingen at stikke til fadet. På hver side af ham sad de ældre karle, derefter husmændene og knægtene, hvis der var sådanne. Pigerne spiste i køkkenet og sad under måltidet på det lange bord. På de mindre gårde var maden ens til begge parter, men på de større var den mad, herskabet fik, den bedste.

Tjenestekarlene havde ikke samkvem med gårdmandens sønner eller døtre; men på de mindre gårde hændte det dog, at de unge fik lov at gifte sig, selv om de ikke hørte til samme stand. På de større gårde var det sjældent med helt unge karle; men ofte kom husmandens søn på den større gård efter at have tjent nogle år hos bønderne.

Det var ikke rart at være den yngste, thi når der skulle hentes brændevin om aftenen hos høkeren, så blev han sendt af sted, og han blev ofte misbrugt under arbejdets gang; havde forkarlen ikke autoritet og holdt hånden over ham, havde han det ikke godt. Det skete under husbondens fraværelse, at den unge karl blev sendt til en anden gård for at låne et »øjemål«, og på mange andre måder forsøgte man at genere ham.

Forholdet mellem karlene og pigerne kunne ofte give husbonden hovedpine. Selv om yderdøren blev låst hver aften, kunne den altid åbnes af en villig pige, og karlene kom ind. Når så husjomfruen begyndte at tale om, at nu var Maria begyndt at spise rugbrød med et tykt lag grøn sæbe på, så vidste alle, at forholdet havde fået følger. Var det i den tid, da der var grønne hyldebær, så konsumerede de en masse af dem, men var alle midler forgæves, kom de til husmoderen og lagde kortene på bordet. Pigen fik lov at blive så længe som muligt, men skulle dog bort inden fødselen. Engang midt om vinteren i et frygteligt snevejr, fik en pige veer. Hurtigst muligt blev der spændt for en slæde, og under store vanskeligheder nåede de hendes hjem. En anden, for øvrigt meget dygtig pige, havde altid to kavalierer, til stor fortrydelse for hendes ældre og grimme medsøster i værelset. Den sidste klagede til min mor, og da denne foreholdt pigen det upassende i forholdet, svarede hun: Det er let for Dem at sige dette til mig. Deres dør er der ingen der banker på (min mor havde da længe siddet som enke).

Tjenestekarlene kom i almindelighed fra husmandssteder, og først efter nogle års tjeneste hos gårdmændene lod de sig fæste til de større gårde; da var de øvet i at bære 200 pund korn op på magasinet; det var en af de opgaver, de måtte udføre for at få fuld løn. Fra det faststående tærskværk og til magasinet var der ofte en lang vej, og det var derfor en jobpost med kornbæring.

Gårdsmandsbørnene tog i reglen plads hos andre gårdmænd, og det gav ofte anledning til giftermål, dette sidste forhold ændredes dog ved århundredeskiftet, idet de unge fra de almindelige gårde tog plads på herregårdene som landvæsenselever, og ofte til en meget lille løn. Ved en større gård med meget moderne maskiner og et lige så moderne landbrug måtte eleverne ofte betale fra 400 til 600 kroner for at udføre alt forefaldende arbejde. Eleverne spiste og havde ofte ophold inde. Efter et sådant ophold, var det med at få en god anbefaling, og når de unge havde haft flere års ophold på forskellige gårde, var der udsigt til at få en fodermesterplads, som mange drømte om, men som altid var dårligt lønnet. Andre rejste hjem, og forsøgte

ofte med held at præstere det i hjemmet, som de havde lært ude. Som regel var det på hjemegnen, at karle og piger tog tjeneste, og skete det, at en karl eller pige kom langvejs fra, var der som regel en årsag; ofte kunne deres skudsmålsbog fortælle lidt herom, selv om det længe var forbudt arbejdsgiveren at skrive noget i bogen udover fæstemålets længde. Engang fik vi en pige, i hvis skudsmålsbog der foruden tjenestetiden var en tilføjelse, der lød: Er dygtig, men meget kælen anlagt. Begge dele viste sig at være sandt.

Sidst i forrige århundrede kom der en del svensk arbejdskraft her til landet indenfor landbruget, og mange blev her i landet, og mange giftede sig med danske. Endvidere kom der også mange polakker her til landet. Efter de dårlige landbrugstider i 1880 begyndte landmændene at dyrke roer, og efterhånden som arealerne blev udvidet betydeligt, blev det vanskeligt at få roerne luget; til dette arbejde var polakkerne dygtige, og da det kun var for sæsonen, blev denne arbejdsudøvelse ikke forbudt før den første verdenskrig. De fleste var kvinder, og mange af disse blev gift med danske mænd og eliminerede derved opholdstilladelsen. De fleste kvinder var dygtige, arbejdsomme og sparsommelige, og var kun vant til små fornødheder fra deres hjemland.

På Hejselt var der i flere år 6 kvindelige polakker. De kunne tjene 3—400 kroner i en sæson, og udover dette fik de kun udleveret kartofler og skummet mælk. Som romersk katolikker holdt de deres mange helligdage strengt efterretteligt, og kun ved henvendelse til deres overhoved, den katolske biskop i Ålborg, kunne der dispenseres i en travl tid. De 6 kvinder lå i et mindre værelse i to senge; de sov skavfest, d.v.s. to med hovedet i den ene ende og een i midten med hovedet i fodenden.

Fæstemålene for langt de flestes vedkommende gik fra 1. november og blev i reglen forlænget, selv på de store gårde, hvis blot forholdene var nogenlunde; der var jo rigeligt med arbejdskraft, og ofte kom karle og piger fra de mindre gårde og søgte arbejde på herregården, hvor der var flere folk og mere livligt. Mange fæstemål blev også indgået på de store efterårsmarkeder, som f. eks. i Brønderslev og Sæby. Det var markeder for dyr, men også folkemarked, og dertil kunne karle og piger få fri for at søge ny tjeneste. Arbejdsgiveren gav fæstepenge, og det var i reglen 2 kroner over hele linjen, dertil kom, at arbejdsgiveren ofte fik skudsmålsbogen udleveret i pant eller skrev i den om fæstemålets indgåelse. Dette ændredes dog totalt, da fæstekontorerne oprettedes først i halvfemserne. Dør kunne såvel arbejdsgiver som tjenestefolk for nogle få kroner vælge mellem tilbuddene. Disse fæstekontorer gik efter mange års forløb over til arbejdsanvisningskontorer.

Der var to skiftedage: 1. maj og 1. november, hvoraf den sidste var langt den største. Det var almindelig skik og brug, at man holdt op med at arbejde kl. 12 middag på skiftedagene, derefter fik man de penge, man havde til gode. De fleste havde skab, kuffert eller kommode, og den nye arbejdsgiver sendte heste og vogn om eftermiddagen for at afhente vedkommendes bagage og person. Hvis karlen eller pigen havde betinget sig en fridag, dels til indkøb eller besøg i hjemmet, kom de først gående dagen efter, og det kunne ofte være en vandring på 2—3 mil. Cykler var der ingen der ejede dengang.

Var der flere karle og piger, der rejste samtidig, fik de ofte lov at holde afskedsgilde med dans. Der blev indkøbt rigeligt af brændevin, som man slet ikke regnede for billig dengang, selv om en helflaske kostede 28 øre, og derefter billigt bagværk, de såkaldte møgstænger; 1 pund kaffe og 5 pund cikorie blev brugt til ca. 50 mennesker, for alle husmændene med koner samt de nærmeste pårørende var indbudt. Ofte blev det til slagsmål, og borgestuen lignede en slagmark. Et sådant gilde blev altid holdt en lørdag aften.

Man fæstede sig aldrig længere end for et år ad gangen, men ofte blev fæstemålet forlænget, især på de gode arbejdssteder. Det skete også, at pigerne skiftede, således at kokkepigen blev stuepige og omvendt. En dygtig kokkepige kunne også avancere til at blive husjomfru, og derved pludselig blev kaldt »Frøken«. En dygtig karl, der stod respekt om, fik ofte forkarlepladsen og dermed større løn.

En karl eller pige, der havde været vrøvl med, beholdt man ikke, og han fik heller ingen anbefaling. Hvis fæstekontoret fik det at vide, stod kun de dårligste pladser åben for dem.

Forsættes i næste nummer

Folkeholdet på Hejslet før 1916, siddende fra venstre ejeren (enke), underforvalter, husjomfru, kokkepige (som deltog i malkning), fast tjenestekarl, røgter, stående fra venstre forvalteren (søn af ejeren), 3 gifte husmænd, staldkarl, fast karl, 2 stuepiger (som også deltog i malkning og endelig forkarlen.